

НАРОДОЗНАВСТВО

Олександр Баклан

МАКІЇВСЬКІ КОБЗАРІ

Здається, й немало надруковано книг про народних рапсодів України, та все ж сказано далеко не про всіх. Укладачі видань, як правило, послуговуються вже відомими іменами і дуже боязко включають мало знаних, а тим паче зовсім незнаних кобзарів. А вони є. І про них треба говорити, бо це лише збагатить духовні набутки українського народу, ще раз потвердить його невечернну талановитість.

Не так давно пощастило й мені почути ще два імені забутих народних співців. Мій земляк Владислав Дмитрович Чубук, що проживає і працює в Києві, познайомив з унікальною книгою «Куба». Досі лише краєчком вуха довелось чути про цього відомого вченого, мандрівника з Чехословаччини. А тепер я тримаю в руках збірку, видану в Києві 1963 року тиражем 600 примірників. Зрозуміло, що вона давно стала раритетом.

— Глянь на 55 сторінку, — порадив Владислав Дмитрович. Коли я відкрив її, побачив ескіз кобзи, під яким написано, що інструмент належав кобзареві з Макіївки. Я очам своїм не повірив! Але це було саме так.

Моя рідна Макіївка! Завдяки батькові, я в основному знав її історію. Знав, що село наше славилось передовсім вражаючими базарами, мало три ярмарки на рік. А то були такі ярмарки, про які чували у довкіллі радіусом верст на 300—400. І дзвеніло тоді село не тільки людськими голосами, а й звуками бандур, кобз, лір, волинок, бубонів, гармошок. Звичайно, в центрі уваги була цариря кобза: народні співці виливали у своїх піснях і думках людські радощі та болі, жалі та надії.

Звідусіль приїздили до Макіївки кобзарі та лірники. Про це розповідали старі люди, про це й досі згадують, бо передаються спомини з вуст в уста, з покоління до покоління.

І ось — радість! Виявляється, що, окрім приїжджих, були в Макіївці і свої, «домашні» рапсоди. Про них розповідає чеський дослідник у розділі «Людвік Куба про Україну».

За ескізом кобзи на наступній сторінці рукою Куби зроблений портрет Макіївського кобзара, власника згаданої вище кобзи.

Книга захопила мене. Я перечитав її кілька разів. Власне, майже вивчив. Все, від тексту до приміток, авторських і редакторських. Це був поштовх для моїх пошуків.

Старожили повідали мені, що колись було в Макіївці два рівних за майстерністю та багатством репертуару кобзарі. Казали, що вони не поступалися самому Остапові Вересаю, якого обидва знали і з яким спілкувалися. Це — кобзарі Братиця і Дуб.

Звернемося знову до праці Людвіка Куби. Він захоплюється майстерністю обох кобзарів, і, як фахівець-фольклорист, етнограф, художник — та безпристрасний суддя, дає їм найвищу оцінку, підкреслюючи досконале володіння інструментом, оригінальний репертуар. Серед безлічі почутих і записаних пісень в селах Вейсбахівка (нині Білорічиця Прилуцького району), Биків (нині Новий Биків і Старий Биків Бобровицького району), в місті Ніжині Людвік Куба виділяє виконані кобзарями Макіївки як особливо мелодійні і високопоетичні. Свого часу Макіївка належала до Лосинівського, Бобровицького районів. Ще раніше до Ніжинського повіту. Зараз — це село Носівського району Чернігівської області. Але, зрозуміло, воно й нині перебуває у своєрідному куті, який межує з Київською областю (раніше Полтавською). Звідси й розмаїття інтонацій, мотивів, скупчення цілої гами музично-словесних барв, характерних зонам Полісся і Лісостепу, що має водночас свій, глибоко самобутній «Макіївський» колорит.

Людвік Куба зазначив під портретом кобзаря: Прокіп Дубенко, кобзар з Мокіївки. Хай не викликає ні в кого сумніву назва села. Вона походить від прізвища його засновника полковника Мокіївського. Отже, мало б бути Мокіївка і тепер. Але час завжди вносить свої корективи. Соратник і родич гетьмана Мазепи Мокіївський, як і сам Іван Степанович, був підданий забуттю, його ніколи й ніде не згадували, а люди завжди тяжіють до простого, зрозумілішого. Що таке «мак», всім добре відомо. Отож, очевидно, за аналогією до назви цієї популярної рослини змінилася і назва села. Між іншим, Макіївок — чимало. Є село з такою назвою на Прилуччині, на Черкащині, є широко відоме місто на Донбасі.

А от прізвище Дубенко? Таких у Макіївці не було й нема. Зате Дуби були і є! Але чому Куба подає саме таке ймення? Гадаю, з кількох дуже несуттєвих причин. По-перше, суфікс — ЕНКО — для східноукраїнських прізвищ означав наступника роду, меншого за віком, а ще точніше, сина. Порівняйте: Коваль-Коваленко, Гончар-Гончаренко — Кузьма-Кузьменко тощо. Отже, ясно: Дубенко — син Дуба. По-друге, у кобзарів були своя етика, свої закони, всі вони відзначалися почуттям професійної гордості, хотіли чимось різнитися від так званих, «простих смертних». Як наслідок, всі Дуби, а кобзар, «маєстро» — Дубенко. Так, мабуть, і представили Прокопа Людвіку Кубі.

Бо мої пошуки чітко фіксують прізвище Дуб. Мені вдалося встановити, що Прокіп Дубенко (Дуб) народився десь близько 1844 року в Макіївці і постійно проживав у своєму селі неподалік базарної площі на вулиці, що й досі називається Гуляївкою. Рано, ще в дитинстві, осліп. Батьки віддали його в кобзарську науку. І це було не випадково. Хлопчик мав прекрасний слух і приємний голос. У кого персонально він навчався, встановити важко, але те, що майстром став вдатним, популярним, уже відомо.

І коли влітку 1886 року Людвік Куба опинився поблизу Макіївки (а окрім згаданих Вейсбахівки, Бикова, Ніжина, він ще побував у Вороньках, Веприку, Середівці та ряді інших населених пунктів), то і почув про Макіївських кобзарів, відомих на всю округу.

У науковій розвідці «Співучою Україною», яка вперше побачила світ 1887 року в чеському часописі «Квети», Куба писав, що середівський поміщик Василь Никодимович Карачасвський-Вовк, у якого вчений зупинився, не тільки розповідав, а й запросив до себе макіївських кобзарів Прокопа Дубенка та Івана Братицю.

Було це, ймовірно, у розпалі польових робіт. Бо саме в цей час кобзарі, як правило, перебували вдома. Адже відомо, що вони, вирушали в мандри після жнив. Тоді з'являється в господаря трохи часу, аби по-

слухати пісню чи думу, поринути в давнє минуле чи подумати про день сьогоднішній.

Прокіп Дубенко прибув до Середівки, як повідомляє Л. Куба, з маленьким хлопчиком-поводирем. Іван Братиця прийшов на побачення наступного дня.

Мені вдалося встановити: той маленький хлопчик-поводир доводився кобзареві Прокопові Дубу рідним сином і звали його Павлом. Він був одинцем — єдиним сином у подружжя Дубів. А дружину Прокопа звали Веклою. Вона теж була незрячою з дитинства і родом, як розповіли в Макіївці, з Бобровиці.

Син їхній Павло Прокопович Дуб на кобзі не грав. Але коли виріс, то став одним з організаторів і найактивніших учасників сільської художньої самодіяльності. Він поставив на сцені місцевого Будинку культури «Наталку Полтавку», «Назара Стодолю», «Мартина Борулю» та інші п'єси української класики.

Як розповіла Ольга Іванівна Дьогтяр, 1908 року народження, жителька села Макіївки, — рідна сестра дружини Павла Дуба, що сам він грав провідні ролі: в «Наталці Полтавці» — Петра, в «Назарі Стодолі» — Назара, в «Мартині Борулі» — Мартина.

Славився драматичний колектив, славився Макіївський Будинок культури, де було все необхідне для занять гуртка, а глядацький зал був на 400 місць. На жаль, Будинок культури був знищений фашистами в останній день окупації села.

Дружину кобзарського поводиря звали Єлизаветою Іванівною. По-сільському — Лисаветою. У них було п'ятеро дітей.

1. Ганна, 1906 р. народження, вийшла заміж у сусіднє село Ганнівку за Гаврила Поїхала, жила біля магазину, вже померла.

2. Любов, 1913 р. народження, була неодружена, жила в Макіївці, померла 1984 року.

3. Онися, приблизно 1920 р. народження. 1942 року разом з іншими односельцями була вивезена до Німеччини, де народила сина. Разом з ним повернулася до Макіївки, а 1956 р. виїхала до Приморського краю, звідки вже не повернулася.

4. Катерина, одружена, живе в м. Бобровиці.

5. Павло, приблизно 1928 р., народження, живе в м. Ростові-на-Дону, має жінку, двох синів.

Доля Павла Прокоповича склалася трагічно. Тяжкий голодомор 1933 року так підірвав сили кобзарського сина, що той захворів і помер 1934 року.

Єлизавета Іванівна жила довго і померла приблизно 1978 року.

Отже, нікого з роду кобзаря Прокопа Дуба в Макіївці не залишилося.

Пропала й кобза Дуба. Її, граючись, розтрошили діти Павла. Ще до війни. Бо якийсь знавець кобзарської справи, що приїздив у село і цікавився кобзою Дуба, вже тоді її не застав. Єлизавета Іванівна повідомила йому, що в ній зберігалася... квасоля. Шкода, що не подбав про батьків інструмент Павло. Мабуть, він був ще малий. Отже, можна гадати: кобза загинула ще раніше...

Точної дати смерті Прокопа Дуба, як і точної дати народження, не встановлено. Відомо, що помер він «не дуже старим, а його дружина Векла ще жила довго-довго, застала онуків». Будучи незрячою, вона їх винянчила, давала їм «куклу» (загорнуте в марлю істівне для смоктання грудною дитиною), співала колискових пісень...

Та повернемося знову до книги Людвіка Куби. Ось як він описував кобзу на основі ескіза з інструмента Прокопа Дуба: «Кобза належить до східних інструментів і нагадує лютню. Різниця між ними в тому, що резонуюче округле тіло, зверху плоске і знизу опукле, набагато більше, а шийка, навпаки, коротка. Струни для низьких тонів (тому вони довші) ідуть від кінця шийки, решта — коротші — починаються на верхньому краї округлого резонуючого тіла і всі внизу майже збігаються. Довгі струни використовуються для супроводу мелодії, виконаної на коротких струнах.

Інструмент не смичковий, а щипковий. Щипають обома руками; кожною рукою інакше.

Кобзар, сівши, бере інструмент, як віолончеліст, і спирає його об коліна. Тримає лівою рукою за шийку, вертикально, причому всіма пальцями (крім великого) перебирає струни. Так виконується супровід мелодії, що її видобуває права рука вказівним і середнім пальцями, на кожний з яких одягнено кісточку (кістяну пластинку), що прикріплюється півкільцем з розірваного гусячого пера, яке зветься наперстком (це, так би мовити, продовження нігтів).

Двома пальцями правої руки кобзар виконує двоголосну музику, як правило, в терцію. Іноді і великий палець (неозброєний) бере участь, з цього можна уявити, що гра на кобзі з використанням довгих струн — багатоголосна. Коротші струни переважно металеві, і загальне враження від гри веселе, бренькаюче, що особливо доречно при танцювальній музиці».

І далі Л. Куба зазначає, що кобзар для України має величезне значення, і «він гордий повною свідомістю», бо кобзар був творцем і зберігачем дум, епічних пісень.

Він подає детальний опис зустрічі з Макіївськими кобзарями, частину якого пропонуємо увазі читачів:

«Дубенко був, сорокадворічним старим сліпцем. Привів його хлопець з Мокіївки.: Його інструмент мав чотири довгих струни для низьких супровідних голосів: g_2 , c , d , g , і 16 коротких для високих: a , h , c'' , d'' , e'' , fis' , g' , a' , h' , c'' , de'' , fis'' , g'' , a'' , h'' .

Струни переважно металеві, не змінюють висоти тонів і не мають сурдинки, так що вже при дотику до інструмента вони вібрують і при гри звучать голосно, як на цимбалах. Для виконання веселих і танцювальних пісень, написаних здебільшого у розмірі на дві чверті, ця властивість виявилася дуже вдалою. Але і для епічних, що є переважно розповідним речитативом і, отже, мелодрамою, в якій розповідник відразу після музичного заспіву переходить на справжню патетичну мову, лише час від часу супроводжувану акордами, звучання усіх струн також виявляється придатним, особливо в кінці, коли слово знову переходить у спів і коли супровід цілком гармоніює з лінією голосу.

Враження від цих закінчень посилюється ще й іншою обставиною.

Струни бувають настроєні на **мажорну гаму**, але кобзар завжди починає співати мелодію так, щоб вона мала характер **мінорної** тональності. Завершення пісні в мажорі має плагальний характер.

Мажорний урочистий тризвук з'являється не тільки в кінці пісні, а й після кожної смислової частини. Виконання дум, цілком меланхолійне і трагічне, розчиняється урочисто в тріумфуванні мажорної тональності.

Це виконання можна було б відтворити нотами лише частково.

Другого дня прийшов Іван Братиця, шістдесятидворічний старик. На відміну від першого, який мав бороду і кучеряву чуприну, Братиця

був стрижений і з вусами, одягнений у синю свитку. Полотняні штани нижче колін зникали у високих чоботях.

Обидва кобзарі грали разом (старанно настроївши свої інструменти) веселих пісень, як «Гречаники» або «Чечітку». Сиділи вони на східцях ганку і виникло чудове видовище, коли їх оточили дівчата, творячи вінок. Вони були в своїх українських костюмах. Темні суворі керсетки, широкі рукава білих сорочок, вишивки на рукавах і на грудях, по яких спливало барвисте яскраве намисто, — все це було дуже мальовничо.

Після концерту відбулась розмова з Братицею. Він знає Остапа Вересая: «Днями буде в Києві. Добре пани зробили, що взяли його до Петербурга; шкода, що й мене не взяли. Вересай має сім'ю, майже 40 десятин ґрунту. Живе він добре. Він заможний господар. Я дуже радий, що він одержав від царя перстень» (між тим, це був подарунок лише від наслідника).

Потім Братиця розповідав про себе. «Я один, як билина в полі». Навіть сусіди його кривдять. Живе між двома поганими людьми, які роблять йому все наперекір, навіть привласнюють собі його землю настільки, що Братиця не може вийти зі своєї хати. Мусив піти до міста, до «панів» і одержав від них «бамагу» про те, що йому повинні дати спокій до смерті, на яку сусіди тепер жадібно чекають».

З наведеної цитати ми маємо змогу побачити зовнішній вигляд Макиївських кобзарів, їхній одяг, ознайомитися з манерою гри на кобзі, дізнатися цікаві побутові деталі з їх життя.

Людвік Куба не вказує, що Іван Братиця, як і Дубенко, з Макиївки. І в цьому є свій сенс. Адже Іван Братиця народився і мешкав у Новоселиці, на окремому хуторі, який у другій половині XIX сторіччя ще не був складовою частиною Макиївки. Хоч жителі обох населених пунктів походили здебільшого з одного кореня, чимало були близькими родичами, багато молодят переженилися, все ж Новоселиця офіційно увійшла до складу Макиївки лише 1954 року.

Отож, новосільського кобзаря Івана Братицю можна без вагань назвати Макиївським кобзарем. Тут він і похований.

Братиця — прізвище типово новосільське. Тут воно досить поширене, як, скажімо, і в сусідньому селі Ганнівці. А згодом і в Макиївці. Бо розрослося від древа одного приймака.

Конкретно зараз ніхто кобзаря Івана Братиці не пам'ятає. Лише від старих людей долітають непевні відлуння, що був нібито бовкун, який доводився рідним дядьком Демидові та Климові Братицям. Але, на жаль, тільки відлуння.

Хоч сварливість, некомунікабельність властиві мешканцям багатьох регіонів, все ж для Макиївського докільля вони характерні саме «новосільцям», серед яких значний процент заздрісників, ласих до чужого, індивідуалістів. Причому це передається від роду до роду, хоч, не подумай, читачу, що всі в Новоселиці з таким ганджем. Оскільки я теж новосілець, маю право на деяке перебільшення. Мабуть, і Іван Братиця, розповідаючи про своє життя-буття чехові Кубі, теж дещо переборщував. На цьому позначилися самотність, певна ізольованість, внаслідок сліпоти і належності до кобзарської «касти». Тим більше він мав копійчину, хай і не таку, як Остап Вересай, але ж вагомішу, ніж хутірські горопахи. Був також незалежним і, як більшість кобзарів, гоноровитим. Якби народні співці не мали твердого характеру, зятяості, вони б просто не вижили в досить-таки жорстокій конкуренції. Братиця знався із самим Вересаєм, отже, висловлюючись сучасною мовою, його кобзарський рейтинг був високим. Про достаток кобзаря свідчить хоча б те, що взутий він був у чоботи (а в той час у Новоселиці дале-

ко не всі їх мали) та ще й улітку. Щоправда, він знав, що йде в гості до іноземця...

У примітках до праці Л. Куби українські науковці піддають сумніву ім'я Братиці, твердять, що звали його нібито Павлом. На якій підставі? Що ім Іван Братиця невідомий? Але ж у Куби чорним по білому написано ІВАН! Невже всесвітньо відомий вчений, сумлінний дослідник вдався б до вживання якогось «загальноживаного» імені, а справжнього не зафіксував. Та ще й допускають, що родом він був із села Тарасівки Ніжинського повіту.

Я в це не вірю. Бо до всього — села Тарасівки поблизу Макіївки не було й нема. Та й літо ж було (про що я говорив), а всей час кобзарі, як правило, домовали. Це, по-перше. А по-друге, якби навіть кобзар Братиця й народився не в Новоселиці, а в Тарасівці чи десь в іншому місці, то все одно він — новосільський, бо жив, за переказами, там.

Книга перевидавалася, і видавці в одному з варіантів, наплутали, назвавши Івана Павлом. Та ще й додають, що він був одружений. Бо його дружина, нібито випроводжала з хати лірників зі словами: «Адже ж ти був у науці, то чого ж тобі ще тут вчитися?».

Як відомо, Іван Братиця розповідав Людвіку Кубі, що він «один, як билина в полі».

А чому б не подумати про наявність ще одного Братиці, лірника?

Адже про Павла Братицю йдеться у праці «Ліра»...

А, можливо, якимось чином сюди вплелися розповіді Дуба (Дубенка), що мав дружину Веклу і сина Павла, поводиря?

Одне слово, є над чим замилитися пошуковцям, є що уточнювати, відкривати...

Високий смак, глибоку поетичність, першокласну майстерність Макіївських кобзарів засвідчують пісні, які записав від них Людвік Куба.